

Over interculturaliteit en kwaliteit van de journalistiek

Dr. Huub Evers

Oratie 25 mei 2007

Fontys Hogeschool Journalistiek

Inhoud

1. Actuele voorbeelden	x
2. Veranderingen in de samenleving	x
3. Ontwikkelingen in de journalistiek.....	x
4. Het debat over de vrijheid van meningsuiting	x
5. Maatschappelijke verantwoordelijkheid als kwaliteitsaspect	x
6. Interculturele journalistiek	x
7. Interculturele competenties.....	x
7.1 Beroepscompetenties.....	x
7.2 Interculturele competenties.....	x
7.3 Interculturele competenties voor journalisten	x
8. Journalistieke kwaliteit	x
9. Plannen van lectoraat en kenniskring	x
10. Literatuur	

Fotografie omslag: Victor Puig (Flickr - 45street)

Copyright © [2007] Fontys Hogescholen

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opname of op enige andere manier, zonder vooraf schriftelijke toestemming van de uitgever: Fontys Hogescholen.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b en 17 Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprerecht, postbus 882, 1180 AW Amstelveen. Voor het overnemen van één of enkele gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers of andere compilatiewerken dient men zich tot de uitgever te wenden.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.



1. Actuele voorbeelden

Westerse media houden er een dubbele moraal op na als het gaat om de berichtgeving over moslims die om het leven komen. Dit stelde de Indonesische president Yudhoyono tijdens een internationale journalistenconferentie op Bali. „Als een niet-moslim om het leven komt in gevechten, dan blazen westerse media dat op. Dat gebeurt niet met moslims die sterven in Palestina, Irak en nu Libanon", aldus de president. Volgens Yudhoyono eisen moslims geen voorkeursbehandeling, maar willen zij slechts gerespecteerd worden, net zoals andere gelovigen (Trouw, 2 september 2006).

Uit een onderzoek in opdracht van het televisieprogramma Zembla blijkt dat meer dan de helft (54%) van de Nederlandse jongeren in de leeftijd van 14 tot 16 jaar negatief denkt over moslims. Volgens de onderzoekers is juist het gebrek aan direct contact met moslims een belangrijke reden voor die negativiteit. Andere verklaringen voor de negatieve gevoelens ten opzichte van moslims zijn de mening van beste vrienden en ouders. Verder blijken jongens negatiever over moslims te denken dan meisjes (Nu.nl, 12 januari 2007).

“Televisie moet multicultureler”, kopte Trouw op 21 december 2006. De drie netten van de Publieke Omroepen moeten een betere afspiegeling van de samenleving vormen en bovendien, ook niet onbelangrijk, meer allochtone kijkers trekken. Om dat te bereiken moeten er meer multiculturele onderwerpen aan de orde komen met meer allochtone studiogasten en presentatoren. Die voornemens zijn in concrete streefcijfers geformuleerd. Zo moet De Rijdende Rechter in tenminste twee afleveringen zaken behandelen die zijn aangespannen door of tegen mensen uit etnische minderheden.

Uit onderzoek blijkt dat noch de publieke noch de commerciële televisie in Nederland een goed beeld geeft van de samenleving. Van diversiteit in alle opzichten valt niet veel te bespeuren. Het is belangrijk dat daar wel sprake van is, want het beeld dat mensen van de samenleving hebben wordt in belangrijke mate bepaald door wat zij op de televisie te zien krijgen. Het is juist van het grootste belang dat de Nederlander, die per dag gemiddeld drieënhalfuur televisie kijkt, een beeld krijgt voorgeschoteld dat overeenkomt met de werkelijkheid.

“Allochtonen kijken nauwelijks naar de publieke omroep”, meldde de Volkskrant op 28 februari 2007. De drie publieke zenders zijn niet populair bij allochtonen. Van de Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen kijkt ongeveer veertig procent nooit naar Nederland 1, 2 en 3, zo blijkt uit onderzoek. Commerciële zenders boeien allochtonen wél.



Allochtonen willen zich herkennen in de programma's en dat gebeurt blijkbaar niet op de publieke netten, concluderen de onderzoekers. Ze willen hun belevingswereld terugzien. Specifieke programma's voor allochtonen werken daarom niet. Ook het vaststellen van streefcijfers (zoveel procent multiculturele onderwerpen, zoveel procent allochtone presentatoren en studiogasten) is te geforceerd. Dat hebben mensen door, vinden de onderzoekers. Programma's moeten een goede afspiegeling van de samenleving geven. Zo wordt het RTL Nieuws beter bekeken dan het NOS Journaal omdat in het eerste programma geregeld allochtonen voorkomen, bijvoorbeeld bij straatinterviews. In het NOS Journaal komen alleen allochtonen voor als er een probleem is. Ongewild natuurlijk allemaal, maar het gevolg is wél dat allochtonen afhaken.

2. Veranderingen in de samenleving

Volgens de nieuwste bevolkingsprognoses van het CBS, de cijfers zijn van januari 2007¹, zal Nederland in 2050 16.8 miljoen inwoners tellen. Nu zijn er dat 16.4 miljoen. Dan zal 29 procent van de bevolking, dat is dus bijna vijf miljoen, bestaan uit allochtonen. Nu is dat 19 procent, ruim drie miljoen. Het aantal niet-westerse allochtonen zal tussen nu en 2050 groeien van 1.7 naar 2.7 miljoen. Die groei zit niet of nauwelijks bij de Turken, Marokkanen en Surinamers, maar vooral bij groepen die recent naar Nederland kwamen: Chinezen, Irakezen, Afghanen en Iraniërs.

Duidelijk is, dat de Nederlandse samenleving de laatste decennia ingrijpend veranderd is. Geleidelijk ontstond wat we nu de multiculturele samenleving noemen. Paul Scheffer (2000) stelde in zijn geruchtmakende essay Het multiculturele drama, dat de maatschappelijke vrede ernstig wordt bedreigd door het achterblijven van hele generaties allochtonen, door de vorming van een etnische onderklasse en door het ontstaan van een tweedeling in de samenleving. "Wie alle beschikbare gegevens overziet komt tot een ontvullende conclusie: werkloosheid, armoede, schooluitval en criminaliteit hopen zich op bij de etnische minderheden. En de vooruitzichten zijn over de gehele linie niet gunstig, in weerwil van individuele succesverhalen. Het gaat om enorme aantallen achterblijvers en kanslozen, die de Nederlandse samenleving in toenemende mate zullen belasten." In 2015 zullen er ongeveer twee miljoen niet-westerse allochtonen zijn in Nederland. Ongeveer de helft van de bevolking in de vier grote steden zal dan allochtoon zijn.

Het gaat volgens Scheffer niet alleen om demografische en sociaal-economische ontwikkelingen, maar ook om de rol van religie in het publieke domein. De rol van de islam is niet zomaar te vergelijken met die van de christelijke godsdiensten in Nederland. Slechts hier en daar ontwikkelt zich een liberale traditie ('polder-islam'). De scheiding van kerk en staat wordt niet werkelijk aanvaard in islamitische kring. De islamitische wet, de sjaria, verbindt aan afvalligheid rechtsgevolgen die in ons land onaanvaardbaar zijn. Vooral in de gezinscultuur kan een aanmerkelijke afstand worden vastgesteld tussen de gangbare omgangsvormen in Nederland en het normbesef binnen de islamitische gemeenschappen. Onuitgesproken verwachtingen als zou integratie slechts een kwestie van tijd zijn, worden niet bewaarheid, vindt Scheffer.

¹ NRC Handelsblad, 8 januari 2007

<http://www.cbs.nl/nl-nl/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2007/2007-2103-wm.htm>



De multiculturele samenleving is overigens niet alléén een verhaal van mislukkingen. In een groot aantal gevallen leidde integratie wél tot successen. Daarbij moet bovendien worden aangetekend dat in dit verband niet alleen gekeken moet worden naar moslims en de islam. Een groot gedeelte van de allochtonen behoort niet tot de moslims. Slechts 6% van de bevolking heeft een moslim-achtergrond.

3. Ontwikkelingen in de journalistiek

In de veranderende samenleving liggen gevestigde instituties zwaar onder vuur: de politiek, justitie, maar ook de journalistiek, zeker de klassieke journalistiek zoals kranten en omroepen. Die journalistiek heeft het in tweeërlei opzicht moeilijk: aan de ene kant wordt ze overladen met kritiek en aan de andere kant is er de vraag of de klassieke journalistiek er eigenlijk nog wel toe doet.

Een democratische samenleving kan alleen bestaan bij de gratie van geïnformeerde burgers. Tot voor kort zorgden de media ervoor dat de burger zich goed kon laten informeren. Nu moet de vraag gesteld worden of dat nog wel de realiteit is: kan de burger dat ook niet zelf? Heb je daar journalisten voor nodig? Op het internet is een alternatief nieuws- en opiniecircuits ontstaan. Daar horen termen bij als weblogs, blogosfeer en burgerjournalistiek. De burger als 'prosumert' zoals dat wel genoemd wordt: zowel producent als consument van informatie. De klassieke journalistiek heeft volgens menigeen zijn langste tijd gehad. Anderen vinden dat te pessimistisch en denken dat de burger toch altijd weer de professionele journalist nodig heeft voor vakkundige selectie en duiding. De vraag is wel of dat de journalist van krant en omroep zal zijn (Chavannes, 2007).

Bovendien moeten media en journalistiek hun plaats en rol ook nog om andere redenen opnieuw doordenken en legitimeren. De laatste jaren, vooral na de moord op Pim Fortuyn, was de kritiek op de media (onderdeel van 'de linkse kerk') niet mals. Sommigen spreken zelfs van een crisis in de journalistiek. Nu is kritiek op journalisten waarschijnlijk zo oud als de pers zelf. Toch is het even waarschijnlijk dat er weinig perioden zijn geweest met zo veel en zo'n massieve kritiek op de media als de laatste jaren. Vooral de vraag of er al dan niet sprake was van 'demonisering' van Pim Fortuyn door (sommige) media, bracht een discussie op gang over opstelling en beroepsopvattingen van journalisten. Is er in de journalistiek in voldoende mate sprake van zelfreflectie en zelfkritiek? Zijn de media bereid verantwoording af te leggen aan de samenleving over gemaakte afwegingen? Hebben journalisten voldoende in de gaten wat er in de samenleving echt aan de hand is? Of is er sprake van een 'politiek-publicitair complex' (Van Vree e.a. 2003)?

Kritiek op de journalistiek wordt, zeker wanneer die van buitenaf komt, onmiddellijk gekwalificeerd als een frontale aanval op het hoge goed van de persvrijheid. De boodschapper krijgt weer de schuld, heet het dan menigmaal. In de Nederlandse journalistiek lijkt niet of nauwelijks een traditie aanwezig van zelfreflectie en mediakritiek op een professioneel niveau, dat wil zeggen zonder onmiddellijk met modder te gooien of de boodschapper de schuld te geven, maar gericht op kwaliteitsverbetering. Ondanks het ontbreken van een traditie op dit punt zijn er inmiddels hoopvolle initiatieven (F.Jensma en H. Laroes 2003), niet



in de laatste plaats uitgelokt door het rapport Medialogica dat door de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling werd gepubliceerd in het voorjaar van 2003. Wanneer in deze studie beweerd wordt dat het publieke domein aan 'medialogica' onderhevig is, wordt met die term bedoeld dat het publieke debat steeds meer wordt bepaald door de mogelijkheden én de beperkingen van de media, vooral van de televisie. Daar zitten zowel positieve als negatieve kanten aan. Positief is dat de media politiek en beleid toegankelijk maken voor het publiek, dat de instituties bij wijze van spreken naar de burgers gebracht worden. Ook omgekeerd is dat het geval. De burgers worden naar de instituties gebracht, de autoriteiten worden via de media geconfronteerd met wat de mensen denken en willen. Daarnaast fungeren de media als waakhonden van de democratie: ze stellen misstanden aan de kaak en onthullen wat goed gaat en vooral wat niet goed gaat.

Veel meer aandacht, zo gaat dat met media, was er voor de gesignaleerde negatieve kanten: "Onder invloed van de media komt in het publieke en politieke debat het accent te liggen op personen en conflicten in plaats van op inhoud en standpunten, op beelden en emoties in plaats van op feiten en argumenten, op schandalen en incidenten in plaats van op visies en beleid voor de langere termijn, op het zoeken naar schuldigen in plaats van het zoeken naar oplossingen." De media vertonen ook de neiging zich te laten meeslepen in wat wel 'mediahypes' worden genoemd: nieuws dat zichzelf versterkt zonder dat zich nieuwe feiten voordoen, geruchten worden nieuws. De media beginnen te hyperventileren zegt men dan wel. Verwant hieraan is het fenomeen van 'pack journalism', meutevorming, zeg maar pupillenvoetbal: alle media bejiveren zich om over hetzelfde onderwerp vanuit hetzelfde perspectief te berichten. Wie op de vroege zaterdagochtend wel eens aan de rand van het voetbalveld naar de wedstrijd van twee pupillenteams heeft staan kijken, begrijpt waarom dat zo genoemd wordt.

Journalisten en politici streven in essentie hetzelfde doel na, namelijk om met prikkelend nieuws en een aansprekende presentatie een zo groot mogelijk publiek te bereiken. Beide groepen willen scoren: journalisten door met primeurs en exclusieve informatie te komen, politici door zichzelf via de media in de kijker van het publiek te spelen en, niet minder belangrijk, van hun Haagse collega's. Zo ontstaat er een situatie waarin journalisten en politici elkaar gevangen houden in wat wel een 'prisoners dilemma' genoemd wordt. Deze ontwikkelingen zijn kwalijk omdat de kwaliteit van het publieke debat en van de politieke besluitvorming wordt aangetast. Gevolg kan ook zijn dat de burger zich cynisch afwendt van de overheid en van het politieke bedrijf.

Ook de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) kwam in een studie (2003) tot de bevinding dat politiek en media te sterk van elkaar afhankelijk zijn. "De media hebben een prominente rol gekregen in het uitdragen van politiek gedachtegoed, participeren zelf in het publiek debat en bepalen mede de politieke agenda.

Tegelijkertijd passen de uitingvormen van de media steeds minder bij de aard

van politieke en beleidsmatige processen. Door de concurrentie en commercialisering van de mediamarkt is de waarde van het nieuws immers niet alleen gekoppeld aan de inhoud, maar ook aan de verkoopbaarheid ervan. Politici (...) reageren sterk op nieuws in de media en voorzien ook zelf de media van informatie. Strategische motieven kunnen soms even zwaar wegen als de inhoud van een boodschap." Als gevolg van deze ontwikkelingen heeft het maatschappelijke debat niet meer allereerst plaats in het parlement, maar in de media. Wanneer politici meer afstand houden tot de dagelijkse publiciteit, komt dat de kwaliteit van het openbaar bestuur ten goede, meent de ROB.

Naast deze punten van kritiek, die vooral gaan over de verhouding van politiek en media, is er ook breder in de samenleving onvrede over de media. Zo treft de journalistiek het verwijt onvoldoende in staat te zijn in te spelen op en rekening te houden met die sterk veranderende samenleving waarin groepen dreigen de aansluiting te verliezen en waar onbegrip voor culturele diversiteit toeneemt. De journalistiek heeft in een democratische rechtsstaat een belangrijke taak in het vormgeven aan informatieprocessen en het voeden van het publiek debat langs de weg van opinievorming. De kritiek heeft betrekking op het onvermogen om de volle breedte van de geschakeerde samenleving te incorporeren in media- en informatieprocessen. Uit onderzoek blijkt dat etnische minderheidsgroepen zich steeds minder thuis voelen bij de nationale media. Ze voelen zich niet gerepresenteerd als gelijkwaardig burger en voelen zich negatief in beeld gebracht. De journalistiek, aldus de critici, is 'wit' en begrijpt weinig van andere culturen. Journalisten benaderen de werkelijkheid onbewust vanuit een 'wij - zij'-perspectief. Ze staan te ver af van wat in wijken en buurten gebeurt en leeft. Ze spreken niet de taal van de straat. De media zijn zelf te veel onderdeel van het establishment geworden en hebben te weinig oog voor wat er in de samenleving als geheel en bijvoorbeeld in achterstandswijken in het bijzonder aan de hand is. Redacties bij alle media zijn op zoek naar antwoorden op deze vragen en verwijten. Het antwoord 'meer kleur op redacties' is onvoldoende gebleken en bovendien moeilijk te verwezenlijken.

De media, zo kan de kritiek worden samengevat, kunnen onvoldoende uit de voeten met de ontzuilde multiculturele samenleving. Daarbij is de positie die de gevestigde journalistiek inneemt binnen de context van de uitingsvrijheid evenmin vanzelfsprekend.



4. Het debat over de vrijheid van meningsuiting

De laatste jaren werden gekenmerkt door felle debatten over de vrijheid van meningsuiting. Mag je in Nederland alles zeggen wat je wilt? Mag je opzettelijk en doelbewust mensen beledigen? Mag je groepen mensen, moslims bijvoorbeeld, maar ook joden en christenen, kwetsen in hun meest dierbare religieuze gevoelens? Waar liggen de grenzen van satire en spot? Na de moord op cineast en columnist Theo van Gogh brandde de discussie in volle hevigheid los. Van Gogh trad in de film *Submission* en in zijn columns ten strijde tegen het moslimfundamentalisme. Hij provoceerde met termen als ‘geitenneukers’ en ‘vijfde colonne van Allah’. Het debat ging over de vraag of je doelbewust woorden mag gebruiken waarvan je weet dat je er moslims mee beledigt tot in het diepst van hun ziel. Begin 2006 woedde de zogeheten ‘cartoon-affaire’. In de Deense krant *Jyllands-Posten* werden twaalf cartoons afgedrukt met daarop de profeet Mohammed. Denk hier ook aan de geruchtmakende Regensburger rede van Paus Benedictus XVI. Het gaat dus niet alleen om een nationaal debat en evenmin om een exclusieve confrontatie met de islam. Zo was er in september 2006 veel ophef over een kruisigingsscène in een optreden van Madonna.

In essentie gaat het in al deze affaires om een botsing tussen twee grondrechten waarvan het belang niet wordt betwist: vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting, de artikelen 6 en 7 van onze grondwet. Niemand zal burgers willen beroven van hun recht om individueel of collectief hun godsdienst of levensovertuiging vrij te belijden, mits ze dat doen binnen de grenzen van de wet. Zo zal ook niemand betwisten dat het recht op vrijheid van meningsuiting in een open democratische samenleving van onschatbaar belang is. Verder zal evenmin ontkend worden dat burgers in een beschaafde samenleving elkaar respectvol moeten bejegenen. Maar wat te doen wanneer deze rechten en beginselen conflicteren? Wat weegt dan het zwaarst?

Het officiële standpunt van de overheid is, dat er geen hiërarchie van grondrechten bestaat: het ene grondrecht gaat niet boven het andere. De vrijheid van meningsuiting van de een kan botsen met de godsdienstvrijheid van de ander en dat kan dan weer in conflict komen met het recht van een derde om niet gediscrimineerd te worden. Uiteindelijk bepaalt de rechter welk grondrecht in een bepaalde situatie het zwaarst moet wegen. Voor die afweging biedt de jurisprudentie voldoende ‘richtsnoeren en criteria’, vindt de overheid zelf. Bovendien blijkt uit wetgeving en rechtspraak zonneklaar, dat godsdienstvrijheid en uitingsvrijheid geen vrijbrief zijn voor het discrimineren van bijvoorbeeld homoseksuelen.

A. Nicolaï, in het derde kabinet-Balkenende korte tijd minister voor bestuurlijke

vernieuwing, vindt daarentegen dat er wel degelijk sprake is van een bepaalde rangorde. In een opiniestuk in *Trouw* (25 januari 2007) zet hij de vrijheid van meningsuiting bovenaan omdat dat in essentie de waarborg is van andere vrijheden. In die zin is de uitingsvrijheid de eerste van alle grondrechten, omdat die in een democratie voorafgaat aan bijvoorbeeld de vrijheid van godsdienst. De grondwet is er ook voor ideeën die kunnen schokken, beroering brengen en ont-hutsen. Nicolaï staat bepaald niet alleen in deze visie.

De Duitse mediawetenschapper W. Scharf (2007) echter zegt dat goed beschouwd de godsdienstvrijheid het eerste der mensenrechten is. De mensenrechten komen oorspronkelijk uit de Verenigde Staten, waar de Founding Fathers een op individuele vrijheid gebaseerde democratische staat stichtten nadat ze in de zestiende en zeventiende eeuw om religieuze redenen weggetrokken waren uit Europa. Zij bouwden de mensenrechten op het fundament van hun godsdienstige overtuiging.

In veel discussies over dit thema valt op hoe ongenueanceerd er over het recht op vrije meningsuiting gesproken wordt, alsof dat het absolute recht is om alles te zeggen wat men wil, inclusief het recht om anderen te beledigen. Volgens artikel 7 van de Grondwet “heeft niemand voorafgaand verlof nodig om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de wet”.

Het recht op vrije meningsuiting is oorspronkelijk in eerste instantie bedoeld om de burger te beschermen tegen de overheid. Iedereen heeft het recht om op basis van argumenten mee te discussiëren over zaken die het algemeen belang raken. De overheid mag hier niet bepaalde opvattingen vooraf in de kiem smoren. Geen overheids censuur dus.

Daarna pas gaat het om de relatie tussen burgers onderling. In het publiek debat vindt de vrijheid van de een haar begrenzing in de vrijheid van de ander. Beledigen kan op zichzelf nooit een goed zijn dat bescherming verdient (Sluiter, 2007). Die bescherming is er wél wanneer het gaat om een bijeffect van een legitieme meningsuiting. Dan moet de rechter afwegen wat het zwaarst moet wegen: het recht van de een om zijn mening te uiten of het recht van de ander om niet beledigd te worden. De strafrechter kijkt of er sprake was van belediging, smaad, laster, discriminatie of aanzetten tot haat. De civiele rechter kijkt, wanneer hij een journalistieke uiting moet toetsen, of er sprake was van een onrechtmatige perspublicatie. Daarbij moet gedacht worden aan de journalistieke zorgvuldigheidsnormen: heeft de journalist voldoende en betrouwbare bronnen geraadpleegd, heeft hij hoor en wederhoor toegepast, heeft hij degelijk onderzoek verricht? Naast juridische zijn er ethische regels. Daarover gaat in Nederland de Raad voor de Journalistiek. Deze Raad velt zijn oordelen niet op basis van een geschreven gedragscode, maar op basis van de jurisprudentie die gevonden kan worden in de verzamelde uitspraken op bepaalde terreinen.

In het debat in Nederland over de grenzen aan de vrijheid van meningsuiting tekenen zich twee stromingen af, hier aangeduid als de juridische optiek tegenover de moraliteitsoptiek. Degenen die redeneren vanuit de juridische optiek benadrukken dat vrijheid van meningsuiting betekent dat iedereen mag zeggen wat hij wil. Ook kwetsen mag, zeker in een column of een cartoon. Heeft niet het Europese Hof bepaald dat de vrijheid van meningsuiting van de media er ook is om denkbeelden en ideeën te verspreiden die schokken, kwetsen of verontrusten? De grenzen aan de uitingsvrijheid worden getrokken door de rechter. Wie zich beledigd, gekwetst of gediscrimineerd voelt, zoekt dus zijn heil bij die rechter. De andere stroming redeneert vanuit de moraliteitsoptiek. Vrijheid van meningsuiting impliceert verantwoordelijkheid, ook voor de consequenties van een uiting. Niet alles wat mag, moet ook. Persvrijheid houdt immers ook de vrijheid in om iets NIET op te schrijven of uit te zenden!

Utingsvrijheid impliceert geen onbeperkt recht op beledigen en zeker niet opodeloos kwetsen. De vrijheid van de een eindigt waar die van de ander wordt aangetast. Tolerantie en wederzijds respect kunnen niet bij wet afgedwongen worden, maar zijn wel onmisbaar in een beschaafde samenleving waarin mensen op elkaar zijn aangewezen.

De morele grens lijkt mij dáár te worden overschreden waar iemand met een artistieke, literaire of journalistieke uiting doelbewust de intentie heeft om anderen te kwetsen.

De twee optieken staan vaak lijnrecht tegenover elkaar. Hoe doorbreken we die impasse? Hier en daar zijn pleidooien voor interculturele en interreligieuze dialoog te beluisteren, bijvoorbeeld door de bekende theoloog Hans Küng en zijn Stiftung Weltethos.² Sommige commentatoren (Zeeman 2006) pleiten ervoor om “de culturele en maatschappelijke veranderingen aan te grijpen en hardop na te denken over een nieuwe ethiek voor de verhouding tussen moderniteit en religie”. Dat doet de bekende publicist en columnist Paul Cliteur (2007) in zijn laatste boek, *Moreel Esperanto*. Daarin pleit hij voor een autonome, niet religieus gefundeerde ethiek die allereerst op zoek gaat naar de basisconsensus die nodig is om in een pluriforme en multireligieuze maatschappij met elkaar te kunnen samenleven.

De Amerikaanse historicus Jonathan Israel (2006) riep Nederland op om in het conflict tussen vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst terug te grijpen op een typisch Nederlands element in de Verlichtingstraditie, namelijk het gedachtegoed van Spinoza. Israel maakt onderscheid tussen een radicale en een beperkte opvatting over vrijheid van denken. Voorvechter van de beperkte, pro-

testants-theologisch geïnspireerde verdraagzaamheid, de in die tijd dominante visie, was Locke. De radicale verdraagzaamheid is terug te vinden in de denkbeelden van Spinoza. Deze beschouwde de vrijheid van geweten en van geloof als volkomen ondergeschikt aan de vrijheid van denken, van levenswijze en van de pers. Iedereen mag geloven wat hij wil en zijn godsdienstige overtuigingen uiten, maar dat betekent nog niet dat religieuze groeperingen in staat gesteld moeten worden om zich te organiseren en om invloed en macht te verwerven. Iedereen mag zich vrij en zelfstandig ideeën vormen over wat wel en niet waar is. Iedereen heeft ook de vrijheid die gedachten te uiten, ook in gedrukte vorm.. Georganiseerde godsdiensten hebben niet het recht mensen op te leggen wat ze moeten denken en geloven. Religieuze leiders mogen geen politieke macht krijgen en theologische criteria mogen geen rol spelen in het constitutionele proces. De vrijheid van denken en uiten vindt daar zijn grens, waar de toepassing van wetten en verordeningen rechtstreeks belemmerd wordt.

De filosoof Klever (2006) tekende daarbij aan, dat de term ‘vrijheid van meningsuiting’ ongelukkig is, omdat daar de suggestie van uit gaat, dat iedereen zo maar meningen en gevoelens moet kunnen uiten. Spinoza spreekt zelf steeds over de ‘*libertas philosophandi*’, waarmee bedoeld wordt vrijheid van wetenschapsbeoefening en de vrijheid om daarover te publiceren. In ruimere zin gaat het dan om vrijheid van redeneren en betogen, maar niet zo ruim, dat daar “alle mogelijke gevoelsuitbarstingen, verdachtmakingen en beschuldigingen” onder vallen. Spinoza, aldus Klever, stelt een tweevoudige grens aan die vrijheid: “het publieke betoog (mag) niet opruiend zijn, rebellie prediken of burgerlijke ongehoorzaamheid aanprijzen”. Het mag ook “medeburgers nimmer te schande zetten, hen niet belachelijk maken, bespotten of veroordelen omdat daardoor de maatschappelijke cohesie in gevaar komt”.

Ging het in deze paragraaf vooral over de vrijheid, hierna staat de verantwoordelijkheid centraal. Wanneer het om media en journalistiek gaat heet dat de theorie van de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de pers. Die verantwoordelijkheid stond enkele maanden geleden weer centraal in pleidooien van politieke partijen om meer terughoudendheid te betrachten in de journalistieke berichtgeving over gezinsdrama's.³

2 Trouw, 12 oktober 2006. Zie ook: <http://www.weltethos.org/index.htm>

3 Trouw, 17 maart 2007



5. Maatschappelijke verantwoordelijkheid als kwaliteitsaspect

De oorsprong van wat wij nu de theorie van de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de pers noemen ligt in de Verenigde Staten. Daar bestond in de eerste decennia van de vorige eeuw een zeer liberaal persklimaat, gebaseerd op de gedachte dat in een vrijemarkteconomie met een vrije pers de waarheid als vanzelf zou komen bovendrijven. Het vrije spel van de maatschappelijke krachten en de vrije confrontatie van opvattingen en meningen zouden voor een optimale voorziening van nieuws en opinies zorgen.

In de praktijk echter bleek persvrijheid in toenemende mate ondernemersvrijheid geworden te zijn. De zeggenschap over de pers was in handen van een kleine groep, nu niet de politieke machthebbers, maar de eigenaars van de media. Er werden steeds meer klachten gehoord over het partijdige en sterk commerciële karakter van de pers. Bovendien groeide in kringen van journalisten en uitgevers de overtuiging dat persvrijheid verplichtingen en verantwoordelijkheden met zich brengt. Die vrijheid kan immers zowel gébruikt als misbruikt worden. Verder speelden de technologische en industriële revolutie een grote rol, omdat de veranderingen die daardoor ontstaan waren, in de samenleving een revolutionaire ontwikkeling op het gebied van de communicatiemedia teweegbracht. Nieuwe media werden ontwikkeld. De macht en de omvang van de traditionele media (kranten en tijdschriften vooral) groeiden sterk, niet in de laatste plaats door de toename van het advertentievolume. Een proces van persconcentratie zette in. De media namen toe in omvang en macht, terwijl ze in handen kwamen van een kleine groep eigenaars.

Inmiddels groeide ook de kritiek. Het aantal klachten over partijdig en uitsluitend commercieel functioneren van de pers nam toe. Eigenaars kregen het verwijt dat ze hun krant misbruikten om hun politieke en economische opinies te propagereën. Oppervlakkigheid en sensatiezucht, vierden hoogtij in de media omdat die benadering commercieel het meest interessant zou zijn, aldus de critici.

Uitgevers, journalisten en de overheid gingen zich bezinnen op de taak en de functie van de pers in de samenleving. Resultaat was de ontwikkeling van de theorie van de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de pers ('social responsibility theory of the press'). Deze bevat in de kern de volgende vijf eisen die de samenleving aan de pers zou mogen stellen.

- 1 Allereerst dient de pers te zorgen voor een waarheidsgetrouwe, zorgvuldige en evenwichtige weergave van de gebeurtenissen, inclusief context en duiding. Nieuws en commentaar moeten worden gescheiden. Objectiviteit wordt gezien als het hoogste goed.

- 2 Ook moet de pers een pluriform podium bieden voor het uiten van opinie en kritiek.
- 3 De pers moet verder een representatief beeld schetsen van de samenleving in al haar schakeringen.
- 4 Ook zijn de media verantwoordelijk voor het present stellen en verhelderen van de maatschappelijke waarden.
- 5 Ten slotte dient de pers er voor te zorgen dat het publiek zo volledig en veelzijdig mogelijk wordt geïnformeerd.

De pers zou zich haar verantwoordelijkheid meer bewust moeten worden, door voortdurend de gestelde eisen voor ogen te houden en te trachten ze te realiseren. Dit past binnen het professionaliseringsproces van de journalistiek dat in de Verenigde Staten al vóór de Tweede Wereldoorlog op gang was gekomen. Er kwamen journalistenopleidingen waar nadrukkelijk aandacht werd besteed aan beroepsethische vorming. Deze nadruk leidde ook op veel plaatsen tot het opstellen van een ethische code, het oprichten van een 'press council' en het aanstellen van een ombudsman.

Overigens was er ook een forse dosis kritiek op deze theorie. Critici vonden de term 'maatschappelijke verantwoordelijkheid' te vaag en te moeilijk hanteerbaar in een pluriforme samenleving. Bovendien blijft de vraag of individuele journalisten zich nu écht meer verantwoordelijk gaan opstellen dankzij de ontwikkelde theorie. In een open en pluriforme samenleving kan toch alleen maar een persoonlijk bepaalde verantwoordelijkheid werkelijke betekenis hebben (Evers, 1987: 59)?

Ook in ons land hebben deze opvattingen een sterke invloed gehad op het denken over taken en verantwoordelijkheden van de media. (Van Cuilenburg e.a., 1991: 316-318; Evers, 1987: 57-61). Anderzijds heeft er in de Nederlandse liberale traditie van uitingenvrijheid altijd een grote terughoudendheid bestaan tegenover noties van 'sociale verantwoordelijkheid', zeker in combinatie met concrete verantwoordingsmechanismen (Bardoel en d'Haenens 2003, 134).

Bardoel en d'Haenens (2003, 110) stellen vast dat er in de literatuur geen sprake is van een eenduidige theorievorming over de sociale verantwoordelijkheid van de media. Het gaat zowel over de inhoud van de media als over hun functie in de samenleving. Bovendien wordt verantwoordelijkheid geïnterpreteerd als 'responsibility' én als 'responsiveness'. De eerste term heeft betrekking op het zich verantwoordelijk weten jegens de samenleving, de tweede op het luisteren naar en rekening houden met het publiek. Er zijn ook auteurs die 'responsibility' onderscheiden van 'accountability'. De eerste term duidt op morele verantwoordelijkheid, de tweede is misschien beter te vertalen als aansprakelijkheid met de daarin schuilende juridische connotatie.



Bardoel heeft in zijn oratie (2003) laten zien hoe deze maatschappelijke verantwoordelijkheid in de loop van de jaren steeds anders wordt georganiseerd: door de markt, door de journalistieke professie, vanuit de samenleving en tenslotte door of vanwege de overheid.

De laatste jaren wordt daarnaast steeds meer gesproken over 'good governance', een term waarmee wordt gedoeld op het beoordelen van organisaties op aantoonbare en vaak ook meetbare prestaties. Hier kan gedacht worden aan het praktisch vertalen van de even abstract klinkende term 'mediakwaliteit', die bijvoorbeeld bij omroeporganisaties in binnen- en buitenland wordt geconcretiseerd in prestatie-indicatoren.

De hernieuwde aandacht voor maatschappelijke verantwoordelijkheid heeft zeker te maken met de sterk toegenomen commercialisering in medialand. "Overal in West-Europa is de laatste vijftien jaar een duaal omroepbestel ontstaan, waarin publieke omroepen naast commerciële concurrenten opereren. Deze nieuwe, door mededinging gekenmerkte mediawerkelijkheid kent steeds meer commercieel gerunde mediabedrijven, zowel in de profit als not-for-profitsector, met als gevolg voor de media-inhoud een grotere vermenging van genres (bijvoorbeeld infotainment, docudrama, reality TV, enzovoort). Aan dergelijke programma's werken niet langer enkel journalisten mee: ook andere mediamakers zonder enige journalistieke achtergrond en met andere professionele normen en waarden (bijvoorbeeld het trekken van aandacht ten behoeve van een zo groot mogelijk publieksbereik in plaats van het informeren van een publiek als democratische plicht)." (Bardoel en d'Haenens 2003, 112).

In het kader van deze beschouwing is de vraag relevant of en in hoeverre het tot de maatschappelijke verantwoordelijkheid van media en journalistiek behoort om bij te dragen tot integratie en sociale cohesie in de samenleving, tot het overbruggen van maatschappelijke tegenstellingen?

Een van de uitgangspunten van de theorie van de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de pers is het gegeven dat de media bepaalde verplichtingen hebben jegens de samenleving. Hierbij moet vooral gedacht worden aan het bevorderen van culturele pluriformiteit en diversiteit. Concreet betekent dat het dragen van verantwoordelijkheid voor het tot stand brengen van netwerken van communities. In de literatuur (Baran en Davis 2000, 102-110) heet dat het tot stand brengen van 'Great Communities', grootstedelijke netwerken van lokale gemeenschappen van mensen met dezelfde belangen of belangstelling. Hier kunnen kleinschalige media, vooral internetsites en weblogs, een belangrijke rol spelen.

Dat betekent overigens niet eenzijdigheid en partijdigheid. Centrale termen blijven objectiviteit, zorgvuldigheid en evenwicht in de berichtgeving. Ze moeten daarnaast pluriform zijn en de diversiteit weerspiegelen zoals die in de samenleving aanwezig is.

McQuail (1992, 65-81) vraagt zich af of we in deze tijd nog wel uit de voeten kunnen met de klassieke perstheorieën. Hij vindt dat in al die theorieën, ook in die van de maatschappelijke verantwoordelijkheid, sprake is van een te simpele en gedateerde visie op de media, namelijk als verschaffers van vooral binnenlands politiek nieuws en informatie. Inmiddels leven we in een geheel ander mediatijdperk, onder meer door de snelle en ingrijpende technologische ontwikkelingen. We denken bij media bepaald niet meer in eerste instantie aan de klassieke pers, kranten en tijdschriften, en bij content bepaald niet alleen aan informatie en zeker niet aan politieke informatie.

In een hernieuwde zoektocht, niet naar normatieve theorieën, maar naar basiswaarden voor openbare communicatie, komt McQuail onder meer uit bij begrippen als sociale cohesie, integratie en harmonie. In dit opzicht hebben de massamedia een ambivalente werking in de samenleving: zowel centrifugaal als centripetaal. Ze brengen verdeeldheid en individualisering, maar ook eenheid en solidariteit. Ze geven stem aan de dominante cultuur, maar ook aan subculturen en dissidente geluiden.

Houdt de journalistieke verantwoordelijkheid in dat de journalist probeert bruggen te bouwen tussen groepen en kloven probeert te dichten? Of moet hij de 'fly on the wall' zijn zoals Joris Luyendijk dat noemt in zijn veelbesproken boek *Het zijn net mensen?* De journalist als afstandelijk waarnemer die zo onpartijdig mogelijk verslag doet?

In de verantwoordelijkheid van de media zitten twee lagen, een descriptieve en een normatieve. Allereerst de constatering dat de media door selectie en presentatie van nieuws en achtergronden feitelijk invloed uitoefenen en dat journalisten zich daarvan bewust moeten zijn. Vervolgens is er dan nog de vraag of het tot de verantwoordelijkheid van de media behoort om naar vermogen bij te dragen aan het menswaardiger maken van de samenleving. Overigens heeft de journalistiek, laat daar geen misverstand over bestaan, allereerst en bovenal de opdracht om op een eerlijke, onbevooroordeelde en evenwichtige wijze verslag te doen van wat er in de samenleving gaande is. Afgeleid daarvan, zo is mijn standpunt, hebben de media ook de verantwoordelijkheid om waar ze dat kunnen hun steentje bij te dragen aan sociale cohesie.

Ik bevind me daarbij in goed gezelschap. Ook de Engelse hoofdredacteuren, verenigd in de Society of Editors, vinden in hun brochure *Reporting diversity. How journalists can contribute to community cohesion*, dat de media die taak hebben. Journalisten zijn allereerst verantwoordelijk voor het schetsen van een eerlijk en zorgvuldig beeld van de verschillende gemeenschappen die er zijn in de samenleving. De samenleving is multicultureel geworden, de media zullen dat ook moeten worden. In die samenleving zullen migranten alleen naar die programma's willen kijken die een relatie hebben met hun eigen leven. Maar een journalist is niet alleen

maar degene die rapporteert wat er gebeurt, hij is ook iemand die er op uit is barrières te slechten en wederzijds begrip te bevorderen, zodat mensen op een harmonieuze manier kunnen samenleven. Dat is niet alleen een moreel, maar ook een commercieel argument. “What is good for social cohesion is also good for business”, aldus de hoofdredacteuren.

Met instemming haal ik hier de woorden aan van KRO-mediadirecteur Ton Verlind (2006) die in een opiniestuk een gelijkgestemd pleidooi hield. Journalistieke onafhankelijkheid, zegt hij, is iets anders dan rondfietsen met losse handen. Programmamakers en journalisten die zichzelf zien als neutrale melders van processen plaatsen zich buiten de samenleving. De journalist moet juist niet aan de kant blijven staan en waardevrij opereren, maar “participeren in discussies, mee zoeken naar oplossingen en als versneller fungeren door mensen die de verantwoordelijkheid nemen een platform te bieden”. Dit is geen pleidooi voor eenzijdigheid en subjectiviteit. “Ook geëngageerde journalistiek moet professioneel, betrouwbaar en controleerbaar zijn.” Niet slaafs en volgzaam, maar kritisch.

6. Interculturele journalistiek

Het lijkt zinvol allereerst de term ‘interculturaliteit’ onder de loop te nemen. Het is een normatief begrip waarmee bedoeld wordt op de intentie om het werkelijk samenleven met elkaar van mensen en groepen met verschillende culturele achtergronden mogelijk te maken. Interculturaliteit wordt daarmee onderscheiden van multiculturaliteit. Dat laatste is een beschrijvende term, waarmee verwezen wordt naar de feitelijke culturele diversiteit in een maatschappij. De multiculturele samenleving, zegt Paul Cliteur, is een gegeven, net als het weer. Het heeft geen zin om daar voor of tegen te zijn, het is er gewoon. Iets anders is de vraag hoe zo’n samenleving er uit zou moeten zien, daarover kun je uiteraard van mening verschillen. De interculturele competentie van journalisten is een basiscomponent voor kwaliteitsjournalistiek, maar daarover verderop meer.

Interculturele journalistiek moet niet zozeer gaan over allochtone journalisten, maar over alle mensen die bij de media werken. De centrale vraag moet zijn: wat betekent het voor een journalist om te werken in een samenleving die de laatste decennia een multiculturele samenleving is geworden, met alle spanningen van dien? Welke kwaliteitseisen stelt de multiculturele samenleving aan de competenties waarover journalisten moeten beschikken?

Brants e.a. (1998, 37 – 40) inventariseerden het in Nederland verrichte onderzoek op het terrein van media en migranten. Zij onderscheiden vier terreinen:

1. De berichtgeving over etnische minderheden in de media. Op dit terrein is in de loop van de jaren veel onderzoek gedaan, vooral in kranten. Later werd ook onderzoek gedaan naar de wijze waarop de multiculturele samenleving aan de orde komt in informatieve televisieprogramma’s, vooral in talkshows. Het gaat dan vooral om inhoudsanalyse en (in mindere mate) interviews met journalisten en hoofdredacteuren. Er is nog niet of nauwelijks systematisch gekeken naar de manier waarop deze berichtgeving tot stand komt en welke factoren hierop van invloed zijn, naar opvattingen en routines van journalisten. Ook is nog onvoldoende onderzocht hoe bruikbaar en wenselijk de richtlijnen of aanbevelingen voor de redactie over de berichtgeving over etnische minderheden zijn in de concrete redactiepraktijk. Hier gaan wij als kenniskring onderzoek naar doen.
2. De receptie en de effecten van berichtgeving over migranten zijn nog onvoldoende onderzocht, bijvoorbeeld waar het gaat om vooroordelen en stereotypen. Of om de invloed van berichtgeving op het zelfbeeld van migranten. Of om de gevolgen van een eventuele wij – zij – dichotomie in de berichtgeving en de invloed daarvan op de wijze waarop migranten hun plaats in de samenleving zien: is er sprake van een toenemende of juist van een afnemende kloof

tussen allochtonen en autochtonen in onze samenleving?

3. Onderzoek naar informatiebehoeften en mediagebruik van migranten. Op dit terrein is de laatste jaren vrij veel onderzoek gedaan, onder meer door Leen d'Haenens, met name naar het mediagebruik van Turkse en Marokkaanse jongeren in Nederland en Vlaanderen.
4. De werkgelegenheid van allochtone journalisten en hun ervaringen op de redacties zijn nog onvoldoende onderzocht. Dat geldt ook voor de acties van de journalistenopleidingen waar het gaat om allochtone instroom en begeleiding. Ook hier ligt een taak voor ons als kenniskring.

Bart Top onderscheidt, terugkijkend op de laatste decennia, een vijftal benaderingen om de diversiteit in de media te vergroten, zowel wat de media-inhoud betreft als ook ten aanzien van het kleurrijker maken van redacties.

1. De ethische aanpak. Hier gaat het om het formuleren van morele richtlijnen die journalisten aanspreken op hun verantwoordelijkheid in de hoop dat ze negatieve beeldvorming achterwege laten en dat ze ook op een positieve manier aandacht besteden aan de multiculturele samenleving. Die richtlijnen gaan over het al dan niet vermelden van iemands etnische herkomst, over het citerende van racistische uitspraken en over het aan het woord laten van migranten zelf. Later worden de richtlijnen in het perspectief geplaatst van de bredere discussie over journalistieke kwaliteit. Het gaat dan om het verbeteren van de kwaliteit van de berichtgeving over de multiculturele samenleving.
2. De instroom-aanpak. Hier gaat het om het actief bevorderen van de instroom van allochtone journalisten op redacties en dus allereerst op de opleidingen. Zo hadden de opleidingen jaren geleden de afspraak dat 5% van de jaarlijkse instroom werd gereserveerd voor allochtone studenten die dus niet hoefden deel te nemen aan de loting. Uitgangspunt bij deze benadering was de opvatting dat de journalistiek een representatie moet zijn van de maatschappelijke werkelijkheid en dat instroom van allochtone journalisten op den duur ook tot een betere beeldvorming zal leiden.
3. De derde aanpak was die van het opzetten van een eigen blad. Het gaat hier om pogingen om een etnisch gekleurde of multiculturele pers van de grond te krijgen. Allochtone journalisten startten de uitgave van een commercieel opgezet magazines gericht op een breed multicultureel publiek. De initiatieven kwamen volgens Top bijna altijd voort uit irritatie over de mainstream media, het ontbreken van steun uit de autochtone uitgeverwereld en de wens om een eigen geluid te laten horen. De meeste bladen hielden het niet lang vol. Op dit moment worden vooral bladen en websites gemaakt die gericht zijn op een specifieke doelgroep.
4. Daarnaast zijn er de op etnische doelgroepen gerichte multiculturele programma's. In beleidskringen wordt veel belang gehecht aan het verspreiden van

informatie onder minderheidsgroepen. Denk hier ook aan de wettelijke verplichting aan de NPS om op minderheden gerichte programma's te maken, veelal ook in een andere taal dan het Nederlands.

5. Een vijfde en laatste aanpak is het streven naar het betrekken van etnische minderheidsgroepen bij programma's van de mainstream media. Hier valt te denken aan een aantal mogelijkheden: meer woordvoerders en deskundigen uit allochtone hoek en bepaald niet alleen over allochtone onderwerpen. Of aan de samenstelling van het publiek bij uitzendingen. Of aan deelnemers aan spelletjesprogramma's. Of aan gasten in talkshows. Of aan presentatoren van televisieprogramma's.

De problemen en vragen met betrekking tot het functioneren van de massamedia en de journalistiek in een multiculturele samenleving worden wel (Deuze 2004, 29-50) op de volgende drie niveaus gesitueerd: kennis, representatie en verantwoordelijkheid.

1. Allereerst zijn er de vragen over (achtergrond)kennis van journalisten. Wat weten journalisten van migrantculturen, of ruimer: van de verschillende religies, culturen en etnische groepen in onze samenleving? Wat doen de redacties in dit opzicht? Is 'de multiculturele samenleving' een apart specialisme ('beat') in de journalistiek? In hoeverre is er sprake van kennisdeling? Het ontbreekt veel journalisten aan specifieke scholing met betrekking tot de cultuur van de allochtone groepen, vindt Shadid, hoogleeraar Interculturele Communicatie. Dit wreekt zich het meest in achtergrondartikelen en reportages. De journalist slaagt er daardoor niet in de juiste deskundigen en bronnen te vinden en de verkregen informatie kritisch te toetsen. Onder meer als gevolg van de tijdsdruk waaronder gewerkt moet worden, zoekt hij zijn toevlucht tot secundaire bronnen waarin reeds vooroordelen verankerd liggen. Het resultaat kan in de meeste gevallen niets anders zijn dan eenzijdige berichtgeving en meer van hetzelfde. Wat doen de opleidingen in dit verband? Wat betekent het formuleren van een 'multiculturele competentie' als een van de kerncompetenties van de opleiding? Is het wenselijk 'de multiculturele samenleving' als specialisme ('beat') aan de studenten aan te bieden?
2. Dan zijn er de vragen met betrekking tot de representatie. Allereerst de aanwezigheid van allochtone journalisten op de opleidingen en op de reacties. Minstens zo belangrijk is de aanwezigheid van vertegenwoordigers van etnische minderheden in de netwerken van al die journalisten en uiteindelijk in het nieuws zelf, want daar gaat het om. Hoe kleurrijk en pluriform is de berichtgeving? En welke gevolgen heeft dat voor de beeldvorming bij het publiek? Hier gaat het om het journalistieke proces zelf: het vergaren, selecteren en publiceren

van nieuws en achtergronden bij dat nieuws. Dan dienen zich onder meer de volgende vragen aan: hoe komen etnische minderheden in het nieuws? Is de berichtgeving kleurrijk? Is er sprake van een 'wij' tegen 'zij'-perspectief in de berichtgeving? Hoeveel aandacht wordt besteed aan onderwerpen waarin vooral allochtonen geïnteresseerd zijn, bijvoorbeeld nieuws uit de 'herkomstlanden'? Vervolgens is er de beeldvorming. De media wordt wel verweten, dat ze een generaliserend en statisch cultuurbegrip hanteren. Er wordt bijvoorbeeld gemakkelijk gesproken van dé islam en dé islamitische cultuur in relatie tot het gedrag van de individuele leden van de Marokkaanse en Turkse groepen. Ook dragen de media bij aan het ontstaan van vooroordelen en aan stigmatisering via de inhoud en opmaak van de berichtgeving, met name wanneer hierin de etnische afkomst van de hoofdpersoon wordt vermeld. Bovendien laat de wijze waarop allochtonen aan het woord komen te wensen over. Journalisten hebben de neiging om de eerste de beste persoon uit de betreffende groep om een mening te vragen over de culturele inbedding van een bepaalde gebeurtenis of conflict. Hierbij wordt er ten onrechte van uitgegaan dat zo'n persoon adequate kennis heeft van de eigen cultuur en dat zijn of haar mening representatief is voor de groep in kwestie. Bovendien komen deskundigen uit deze groepen hoofdzakelijk aan het woord als het gaat om hun cultuur en in mindere mate wanneer het gaat om de maatschappelijke problemen in de multiculturele samenleving.

Een laatste tekortkoming betreft het culturaliseren van het minderhedenvraagstuk. In vele berichten waarin Turken of Marokkanen voorkomen vindt men een verwijzing naar het moslim zijn van deze groepen. Op deze wijze creëert men ten onrechte het stereotiepe beeld dat allen met een islamitische achtergrond ook gelovige en belijdende moslims zijn en dat alleen de religie verantwoordelijk gesteld moet worden voor het gedrag dat afwijkt van wat in Nederland gebruikelijk is. Een ander actueel aspect in dit kader is de discussie over het al dan niet vermelden van de etnische herkomst van verdachten en daders.

Enigszins los van het vorige punt staan de vragen over de samenstelling van de redacties van journalistieke media en over de netwerken die zij gebruiken bij hun werk. Is de redactie kleurrijk samengesteld? Hoe is het gesteld met in- en doorstroom van allochtone journalisten? Zijn redacties inderdaad op weg om een getrouwe afspiegeling te worden van onze multiculturele samenleving? En wanneer dat nog niet het geval is, waar liggen dan de blokkades? Worden allochtone journalisten bij voorkeur ingezet op 'allochtone onderwerpen'? Hoe kleurrijk is het netwerk van journalisten? In hoeverre maken media gebruik van allochtone experts op allerlei terreinen? Komen allochtonen ook zelf aan het woord? Of wordt er nog steeds meer OVER hen dan MET hen gesproken?

3. Wat betekent de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de journalist(iek) in een multiculturele samenleving?

Door de toenemende druk van concurrentie en commercie laten journalisten en media zich meeslepen door wat eerder al 'medialogica' werd genoemd. En van de kenmerken daarvan is het hanteren van vaste interpretatiekaders bij het presenteren van het nieuws. Conflicten worden versimpeld tot schandalen en ruzies tussen personen, de verkiezingsstrijd wordt tot 'horse race' tussen enkele lijsttrekkers en de politiek wordt tot machtsspel. Zo wordt de ingewikkelde werkelijkheid gereduceerd tot een nieuwswaardig verhaal, waarin het vooral gaat om conflicten, heldere tegenstellingen en scherpe stellingnamen. Hierdoor wordt het 'wij-zij'-denken gestimuleerd.

Hoe groot is anderzijds het risico, dat een journalistiek die het verwijt krijgt van het aanwakkeren van onverdraagzaamheid, het uitvergrooten van verschillen en het verscherpen van vooroordelen, doorschiet in de richting van zelfcensuur, zoals Hirs Ali ooit beweerde? Dat de media dus zeer voorzichtig en terughoudend berichten over alles wat met de islamitische religie en cultuur en met het moslimfundamentalisme te maken heeft, uit angst om moslims te kwetsen? Is er sprake van een grotere terughoudendheid in het kritiseren van de islam dan van het christendom? Zijn veel journalisten inderdaad te zeer verweven met een consensus-cultuur en daarom bevreesd voor conflicterende opvattingen?

Te midden van deze sombere overpeinzingen zijn er ook hoopvolle geluiden. Zo constateert Bart Top (2007), dat er ondanks het falende diversiteitsbeleid bij de Publieke Omroep en bij de kranten toch heel veel gebeurd is. Veel meer autochtone journalisten hebben zich verdiept in de religie en cultuur van moslims en schrijven daar redelijk genuanceerd en evenwichtig over. De indruk is dat de kwaliteit van de berichtgeving over de multiculturele samenleving over de hele linie is toegenomen en dat journalisten ook meer stilstaan bij mogelijke effecten van hun werk.

De echte veranderingen hebben zich voorgedaan buiten het bereik van de mainstream media, zegt ook Deuze (2007). Zo is er de multiculturele jongerenzender FunX en zijn er vooral de talrijke internetsites die zijn opgezet door en voor allochtone doelgroepen. Op het internet bestaat de multiculturele samenleving al.



7. Interculturele competenties

7.1 Beroepscompetenties

Het onderwijs aan veel hogescholen, ook aan Fontys Hogeschool Journalistiek, is competentiegericht. Dat houdt in dat de student zelf zijn eigen leerroute uitstippelt, in samenspraak met zijn studieloopbaanbegeleider. Zo krijgt hij de kans zijn persoonlijke capaciteiten en zijn professionaliteit te vergroten op een manier die past bij zijn persoon en zijn ambities. Dat vooronderstelt dat een student weet waar hij staat in zijn ontwikkeling tot professional en waar hij naar toe wil. Welke voor het toekomstige beroep relevante kennis en vaardigheden hij al bezit. En ook dat hij weet welke eisen het toekomstige beroep stelt. Dan gaat het over beroepscompetenties die studenten zich tijdens hun opleiding eigen moeten maken.

Een student is competent voor een beroep wanneer hij in een beroepssituatie doelgericht en bekwaam kan handelen door een combinatie van kennis, vaardigheden en houding. Hij is startbekwaam, klaar om na het behalen van zijn diploma aan de beroepspraktijk te beginnen, wanneer hij alle beroepscompetenties op voldoende niveau beheerst.

Een beroepscompetentie is dus een combinatie van kennis, houding en gedrag die iemand nodig heeft om in een specifieke beroepssituatie goed te kunnen functioneren. Het gaat dus zeker ook om kennis en inzicht, niet alleen om het aanleren van vaardigheden, zoals in de beeldvorming hardnekkig blijft domineren. Ten onrechte dus. Journalistieke competenties zijn bekwaamheden waarover een journalist moet beschikken om zijn werk goed te kunnen doen. Bijvoorbeeld de competentie dat een journalist snel en gericht informatie over een bepaald onderwerp moet kunnen verzamelen met gebruikmaking van technieken van nieuwsgaring en methoden van research. Dat hij de relevante informatie moet kunnen selecteren, ordenen en verwerken in een journalistiek product. Maar ook dat hij op de hoogte is van opvattingen en theorieën over de plaats en de invloed van de journalistiek in de samenleving en over belangrijke ontwikkelingen in het vak. Dat hij kritisch kan kijken naar eigen en andermans processen en producten.

Opleidingen hebben de taak om de studenten al deze competenties bij te brengen op het niveau van de startende professional. Zo kent elke opleiding haar eigen competenties. In het leerplan staat aangegeven welke competenties centraal staan en in welke onderdelen van het curriculum ze geoefend worden. Die competenties zijn opgesteld aan de hand van het beroepsprofiel dat in overleg met het beroepenveld is opgesteld. Het geeft aan welke eisen een beroep stelt aan een professional-in-wording. Zo'n beroepsprofiel, dat geldt voor alle hbo-opleidingen journalistiek, wordt door de afzonderlijke opleidingen vertaald in een eigen opleidingsprofiel en de daarbij horende eindtermen. Zo kan een opleiding ervoor kiezen

om eigen accenten in het onderwijsprogramma aan te brengen door eigen beroepscompetenties toe te voegen. Fontys Hogeschool Journalistiek overweegt om de interculturele competentie apart te benoemen en toe te voegen aan de lijst. Dan is de eerste vraag: wat is dat precies, die interculturele competentie?

7.2 Interculturele competenties

In de literatuur (Shadid, 2000) worden drie componenten onderscheiden, namelijk motivatie, kennis en vaardigheden. Bij motivatie gaat het om de wil om sociale relaties aan te gaan met leden van andere culturele groepen. De houding van interculturele gesprekspartners tegenover elkaar wordt immers in hoge mate bepaald door de culturele identiteiten die ze voor en tijdens hun ontmoeting aan elkaar toeschrijven. Vooral in de beginperiode zullen ze elkaar niet alleen maar zien als autonome individuen, maar ook als vertegenwoordigers van groepen, inclusief de daarbij behorende stereotypen, vooroordelen en beeldvorming. In het algemeen kan gesteld worden, dat hoe groter de veronderstelde culturele afstand is tot de communicatiepartner, des te groter is de mate van gevoelde onzekerheid in het wederzijds contact en des te kleiner waarschijnlijk de geneigdheid om contacten aan te gaan. Dat heeft aan de ene kant te maken met de aantrekkingskracht van overeenkomsten ('soort zoekt soort', zeggen we dan), en anderzijds met onzekerheidsvermijding. Immers in interculturele contacten kunnen de eigen vanzelfsprekendheden en aannames over de werkelijkheid ter discussie komen te staan. Bovendien is het vaak moeilijk om het gedrag van de ander te begrijpen vanuit je eigen culturele normen en waarden. Dat levert een zekere mate van angst op om met elkaar in contact te treden. Die angst kan worden gereduceerd door naast de verschillen vooral ook de overeenkomsten te benadrukken en door het leren vermijden van generaliserende opvattingen, bijvoorbeeld over de moslims. Dan wordt iemand méér een autonoom individu dan een vertegenwoordiger van een bevolkingsgroep.

Kennis is uiteraard een andere belangrijke component van interculturele competentie. Kennis van de verschillen en overeenkomsten tussen communicatiepartners en de normen en waarden van de groepen waartoe ze behoren is onontbeerlijk voor goed begrip. Wat voor de een beleefdheid is, wordt door de ander geïnterpreteerd als slaafse onderdanigheid, wat de een waardeert als assertiviteit, wordt door de ander afgekeurd als hondsbrutaal gedrag. Kennis voorkomt misverstanden. Het gaat dan niet alleen om kennis op sociaal, cultureel, economisch en religieus terrein, maar ook om kennis van normen en waarden in de alledaagse omgang van mensen met elkaar: oogcontact, interpersoonlijke afstand en aanraakgedrag zijn belangrijke oorzaken van misverstanden. Rita Verdonk weet daar inmiddels



alles van na haar ontmoeting met de imam die weigerde haar hand te schudden. Shadid vindt dat een viertal kennisaspecten aan de orde zou moeten komen in beroepsopleidingen:

1. De algemene lijnen van de cultuur van de betreffende bevolkingsgroepen. Dan gaat het over normen en waarden met betrekking tot familierelaties, gastvrijheid, beleefdheid, vriendschap. Ook om de verhouding tussen mannen en vrouwen, ouders en kinderen en hoger en lager geplaatsten. Religieuze voorschriften dienen eveneens aan de orde te komen, evenals het terrein van de non-verbale communicatie.
2. Van belang is ook het aan de orde stellen van de maatschappelijke positie (sociaal-economisch en juridisch) van de betreffende bevolkingsgroepen. Hoe staat het met hun positie op de arbeidsmarkt, qua huisvesting, in het onderwijs, in de media?
3. Daarnaast moet ook de sociaal-economische en culturele heterogeniteit aan de orde komen: allochtone groeperingen verschillen onderling sterk waar het gaat om religie, opleiding en secularisatiegraad. Niet alle Marokkanen of Turken zijn moslim evenmin als alle autochtonen christenen zijn.
4. Die culturele aspecten die voor het betreffende beroep, de journalistiek bij voorbeeld of de gezondheidszorg, relevant zijn. In de gezondheidszorg gaat het dan om ziekte en dood, om lichaamsbeleving en seksualiteit en om de verhouding tussen de seksen. En in de journalistiek? Het is de moeite waard daar nog eens zorgvuldig naar te kijken.

Naast motivatie en kennis is er een derde competentiecomponent, namelijk de vaardigheden om op een goede manier met anderen te kunnen communiceren: invoelingsvermogen, goed kunnen luisteren, aanpassingsvermogen et cetera. Shadid (2000) noemt dat 'het beschikken over een derde perspectief'. Je moet niet je eigen cultuur of de cultuur van je gesprekspartner als uitgangspunt nemen bij het interpreteren van het gedrag van de ander, maar een perspectief dat beide culturen verenigt. Mensen die over zo'n derde perspectief beschikken, "zijn 'open-minded' voor nieuwe ideeën en ervaringen, ze kunnen zich verplaatsen in mensen uit andere culturen, ze nemen verschillen en overeenkomsten tussen hun eigen cultuur en die van anderen op een adequate manier waar, ze zijn geneigd gedragingen die ze niet begrijpen te beschrijven in plaats van die als slecht, onjuist of betekenisloos te beoordelen, ze zijn scherpzinnige waarnemers van het eigen gedrag en dat van anderen, ze zijn beter in staat om betekenisvolle relaties aan te knopen met mensen uit andere culturen en zijn minder etnocentrisch. In al deze eigenschappen staan openheid, het zich kunnen verplaatsen in en het meevoelen met de ander centraal".

Kortram (2004), lector aan Hogeschool Utrecht, ontwikkelde de theorie van de roltoewijzing. Simpel gezegd houdt die theorie in "dat mensen of groepen op voorhand een bepaalde rol krijgen toegewezen, op grond van bijvoorbeeld klasse, etniciteit en gender. Deze rollen zijn ongelijkwaardig en tegengesteld".

Er zijn twee vormen van roltoewijzing. Allereerst is er het 'buitenstaanderperspectief' zoals dat in onze multiculturele samenleving kan worden waargenomen: burgers worden verdeeld in autochtonen en allochtonen. Wie geaccepteerd wil worden moet zich gedragen zoals autochtone burgers dat doen.

Daarnaast is er het actor-perspectief. Mensen krijgen in het alledaagse verkeer actorrollen en toeschouwerrollen toegewezen. Dat gebeurt vanuit een dominante definitie van interetnische situaties, een collectieve kijkrichting die onbewust ons denken stuurt. Vrijwel in alle situaties zijn witte mensen de actor die "de ontmoeting definieert, zich oordelend opstelt en aangeeft welke grenzen hij in het maatschappelijke verkeer met zwarte mensen stelt en daarmee gezag claimt". De zwarte mens komt daardoor terecht in een toeschouwerrol, "dat wil zeggen dat hij het vanzelfsprekend zou moeten vinden dat de witte man de beoordelaar is en hij de beoordeelde. En dat hij daarmee eigenmacht uit handen geeft."

Het is een belangrijke voorwaarde voor het ontwikkelen van multiculturele competentie dat mensen leren zich als actor te laten zien en dat er sprake is van gelijkwaardigheid. "Mensen zijn actor omdat ze zich voor hun handelen oriënteren op hun eigen referentiekader, hun eigen cultuur en hun eigen normen. Dat betekent dat ze bij het vervullen van de actor-rol zowel door ik-culturen als door wij-culturen geïnspireerd kunnen worden."

Ghorashi (2006) pleitte in haar oratie aan de Vrije Universiteit voor "het ontwikkelen van visies en het scheppen van maatschappelijke kaders ten behoeve van de vorming van een diversiteitinclusieve samenleving". Dat kan op een aantal manieren. Allereerst door het traditionele categorale denkpatroon te doorbreken. In dit patroon worden vooral de sociaal-culturele verschillen en de sociaal-economische achterstand van migranten benadrukt. Dat denken moet worden doorbroken, onder meer door diversiteitsensitieve competenties te ontwikkelen, het vermogen om de ander vanuit zijn anderszijn te benaderen en te begrijpen. In dit verband pleit zij voor mensen die zich willen ontwikkelen tot 'culturele hybriden': deze mensen willen het beste uit diverse culturen halen en niet verstrikt raken in de vanzelfsprekendheden van hun eigen cultuur.

Bij het ontwikkelen van een 'inclusieve samenleving' kunnen de media een belangrijke rol spelen door:

1. te laten zien dat er ook binnen de groep allochtonen sprake is van een vrij grote differentiatie en dat er vaak grote overeenkomsten zijn met de groep autochtonen, met andere woorden, dat er weinig aanleiding is voor wij – zij - perspectieven.

2. niet langer OVER migranten te schrijven, maar ook MET hen.
 3. niet alleen aandacht te hebben voor extreme opvattingen.
 4. meer aandacht te besteden aan de expertise van migranten en niet alleen aan hun anders-zijn en hun persoonlijk verhaal.
 5. aandacht te besteden aan de representatie van diverse groepen in de media, aangezien dit essentieel is voor de mate waarin en de wijze waarop het diversiteitsinclusieve denken in Nederland gestalte krijgt.
 6. basisassumpties kritisch aan de kaak te stellen en het nieuwe denken te stimuleren.
- De vraag is nu wat die interculturele competentie zou kunnen inhouden en betekenen wanneer we naar de journalistiek en naar de opleidingen kijken. Komen we verder dan de obligate opmerkingen over zorgvuldigheid, verantwoordelijkheid en andere mooie dingen?

7.3 Interculturele competenties voor journalisten

Een journalist moet nieuwsgierig zijn en verstand van zaken hebben. Hij moet zich snel kunnen inlezen en inwerken in een bepaalde thematiek. Hij moet professioneel zijn en zich kritisch en onafhankelijk opstellen. Hij moet de relevante vragen kunnen stellen. Hij moet mensen met respect benaderen en hen in hun waarde laten.

De journalistiek moet doordringen tot in de haarvaten van onze samenleving om zo op het spoor te komen van wat er echt aan de hand is. Hij moet daar op een evenwichtige en onbevooroordeelde manier verslag van doen. Zo kunnen we nog even doorgaan.

Kernvraag moet volgens mij zijn: wat is interculturele competentie méér dan dit? Wat voegt de interculturele competentie toe aan wat de opleidingen al in hun competentiematrix geformuleerd hebben?

Een volgende vraag gaat over het object: is interculturele competentie onvermijdelijk verbonden met de problematiek van minderheden en van integratie?

Of is het breder en heeft het betrekking op alle situaties waar journalisten zich begeven in een wereld die de hunne niet is?

Ook hier moet nog nader onderzoek verricht worden. We gaan dat in de nabije toekomst doen door expert-meetings te organiseren waarin deze vragen centraal zullen staan.

Toch vermeld ik hier al enkele observaties en suggesties van Deuze en Shadid, mede op basis waarvan ik een voorstel doe voor de formulering van de interculturele beroepscompetentie van journalisten.

Mark Deuze (2004, 39-40), volgens mij de eerste alumnus van de Hogeschool Journalistiek die het gebracht heeft tot hoogleraar, namelijk in Leiden, onderzocht

enkele jaren geleden de curricula van alle geaccrediteerde journalistenopleidingen in de Verenigde Staten, Australië en Nederland. Hij komt tot de verontrustende conclusie, dat het in ons land heel goed mogelijk is dat een student journalistiek zijn opleiding voltooit zonder ooit in het curriculum geconfronteerd te zijn met de samenleving waarin hij met zijn diploma op zak verondersteld wordt te kunnen werken!

Op basis van gesprekken met journalisten die zich hebben gespecialiseerd op het terrein van de multiculturele samenleving, concludeert hij dat bij 'multiculturele competentie van journalisten' toch vooral gedacht wordt aan twee dingen: het opbouwen en onderhouden van een netwerk van bronnen in kringen van etnische minderheden én het bijhouden van kennis op multicultureel gebied.

Journalisten lijken minder bang te zijn om maatschappelijk gevoelige onderwerpen op de media-agenda te zetten. Dat is overigens niet per definitie positief in zijn gevolgen. Zo wijst Deuze (2004, 49) op onderzoek uit de Verenigde Staten waaruit blijkt dat meer journalistieke aandacht voor multiculturele onderwerpen nog niet per definitie meer harmonie en een grotere sociale cohesie betekent. Méér verhalen brengen leidt tot meer vooroordelen en raciale conflicten. Het gaat niet om meer, maar om anders: niet in de eerste plaats meer verhalen, maar een cultureel divers perspectief.

Bovendien blijkt uit onderzoek dat journalisten in ons land denken, dat hun publiek volstrekt niet geïnteresseerd is in de brede thematiek van de multiculturele samenleving.

Shadid (2005, 342) doet de suggestie om voor elk medium een lijst met multiculturele kwaliteitscriteria op te stellen, aan de hand waarvan mediaproducten kunnen worden getoetst. Misschien valt hier een brug te slaan naar Mira Media, waar men de term 'interculturele mediacompetentie' gebruikt. Daarmee wordt bedoeld: "de vaardigheid van een mediaprofessional om binnen de diverse stadia van het productieproces van perspectief te kunnen wisselen en een actieve onderzoekende houding naar perspectief, kennis en culturen van anderen te hebben waarbij gelijkwaardigheid het uitgangspunt is. Dit geldt nadrukkelijk ook voor de diversiteit tussen en binnen de etnisch-culturele gemeenschappen."

Shadid (2005, 342-343) ziet als meest structurele oplossing het aanpassen van de journalistieke opleidingen aan de eisen van de multiculturele samenleving. Dat is allereerst een kwestie van het opdoen van de specifieke kennis die noodzakelijk is voor evenwichtige rapportages. Wanneer die kennis ontbreekt, slagen journalisten er onvoldoende in om de meest geschikte deskundigen en bronnen te raadplegen en evenmin om commentaar te leveren op verkregen informatie en geuite meningen. Naast het cognitieve element is er ook de attitude: journalisten en programmamakers moeten zich bewust worden van de eigen houding ten aanzien van interculturaliteit. Ook hier valt nog een en ander te expliciteren. Ik heb geprobeerd op



basis van wat ik op mijn zoektocht, in de literatuur en in gesprekken tegenkwam, een dergelijke interculturele competentie voor journalisten te formuleren als voorzet voor de discussie. Het gaat zoals gezegd om drie aspecten: kennis, vaardigheden en houding.

Kennis

- De student dient te beschikken over een brede oriëntatie op en kennis van de sociaal-culturele, politieke en religieuze achtergronden van de diverse maatschappelijke groeperingen. (Dat betekent niet alleen maar meer kennis van de Islam, maar ook van de joods-christelijke en humanistische traditie.)
- De student kent de posities in het debat over de spanning tussen uitingsvrijheid, tolerantie en godsdienstvrijheid en kan zelf stelling nemen hierin op basis van argumenten.
- De student heeft zich de elementaire inzichten vanuit de interculturele communicatie eigen gemaakt.

Vaardigheden

- De student kan een goed en divers netwerk opbouwen.
- De student heeft zich naast de theorie ook de praktijk van de interculturele communicatie eigengemaakt: hij kan als journalist in contact treden met vogels van divers pluimage.
- De student besteedt aandacht aan de 'multiculturalisering' van zijn netwerk en zijn bronnengebruik in het algemeen.

Houding

- De student is zich bewust van zijn eigen sociaal-culturele beperktheden en vooringenomenheden.
- De student kan kritisch kijken naar het 'diversiteitgehalte' van zijn netwerken.
- De student is bereid te investeren in een geregelde dialoog met minderheidsgroepen in de samenleving.

Deze zo omschreven interculturele competentie van journalisten, zo zou men kunnen beweren, moet onlosmakelijk onderdeel zijn van de algemene competentie van journalisten om kennis te hebben van de samenleving, om een goed netwerk op te bouwen en om kritisch te kijken naar eigen en andermans functioneren. Dat hoeft je daarom niet apart te benoemen, want dat zit al in de beroepscompetenties. Voor de fijnproevers: in competentie 8 en 11. Ik sta op het standpunt dat een opleiding die onderzoek en onderwijs in interculturaliteit tot speerpunt van beleid wil maken, dat ook expliciet moet maken door dat te verwoorden in het mission statement en door dat zichtbaar te maken in de competentiematrix. De interculturele competentie van de journalistiek vormt een onmisbaar onderdeel van de journalistieke kwaliteit. In de mediawereld groeit geleidelijk het inzicht, dat meer werk gemaakt moet worden van kwaliteitsmanagement.

8. Journalistieke kwaliteit

In de mediawereld en ook in de communicatiewetenschap is het debat over mediakwaliteit en over kwaliteitsmanagement pas laat op gang gekomen. Dat heeft zeker te maken met verzet vanuit de beroepsgroep zelf die bevreesd was en is voor verdergaande regulering door de overheid en dus voor aantasting van de professionele autonomie. Uiteindelijk is en blijft een effectieve professionele zelfregulering en een traditie van zelfreflectie en zelfkritiek de beste waarborg tegen al te veel bemoeienis van buitenaf. In alle visies op kwaliteitsmanagement is veel plaats ingeruimd voor opleiding, scholing en professionalisering en voor het neerleggen van de beroepsstandaarden in beroepscodes.

Termen als 'mediakwaliteit' en 'kwaliteit van de journalistiek' spelen pas de laatste jaren een belangrijke rol in het maatschappelijke debat over en de wetenschappelijke reflectie op het functioneren van de media. Waarom nu dan toch? Een oorzaak is zeker de toenemende commercialisering in de mediawereld. Die ontwikkeling leidt tot klaagzangen over wat wel genoemd wordt de bedreigde mediakwaliteit: infotainment, snel en oppervlakkig. Een term als 'de bedreigde kwaliteit' is vooral te horen in discussies over de publieke omroep en over de krantenwereld: fusies, tabloids, gratis kranten. Wanneer elementen van de vakethiek in de verdrukking dreigen te komen, wordt dat beschouwd als aantasting van een essentieel kwaliteitsaspect.

Andere oorzaak is waarschijnlijk de onzekerheid over rol en taak van de journalist.

Internet, weblogs, burgerjournalistiek, de journalist als informatiemakelaar. Die ontwikkeling roept de vraag op naar kwaliteitswaarborgen. Waarin onderscheidt zich de 'echte journalistiek' van al die andere verschijnselen?

Dan zijn er zeker ook bepaalde ontwikkelingen in de samenleving: kritiek op instituties, verantwoording, transparantie. Ontwikkelingen in het bedrijfsleven: maatschappelijk verantwoord ondernemen, aandacht voor kwaliteits- en integriteitsmanagement.

Volgens van de Donk (2005), voorzitter van de WRR en een van de auteurs van de studie Focus op functies, kan de kwaliteitsvraag in de journalistiek niet langer worden vermeden.

De oud-procureur-generaal Steenhuis zei het in de laatste KIM-lezing⁴ zo:

"Er moet extern onafhankelijk toezicht komen op de (nieuws)media, zoals dat op vrijwel alle maatschappelijke terreinen al bestaat. Ik zie niet in waarom wel bij het voedsel, het geld en de concurrentie aan kwaliteitsbewaking wordt gedaan en niet bij de nieuwsvoorziening. Een soort media-autoriteit dus."⁵

⁴ Het KIM (Katholiek Instituut voor Massamedia) is een forum voor reflectie op media en journalistiek.

⁵ NRC Handelsblad, 1 februari 2007



Ook binnen de journalistieke beroepsgroep begint dat debat, zij het aarzelend, op gang te komen. Dat late tijdstip heeft het voordeel dat in andere sectoren van het bedrijfsleven al veel expertise is opgedaan waarmee de media hun voordeel kunnen doen. Dat moet ook gebeuren, want ook de journalistiek heeft een kwaliteitsprobleem, vinden Held en Ruß-Mohl (2000). Dat probleem is samen te vatten in termen als commercialisering, infotainment, gebrek aan diepgang en een gebrek aan vertrouwen van het publiek in de media. In het laatste geval vallen dan termen als betrouwbaarheid en geloofwaardigheid (Rennen, 2000).

Welke zijn de kwaliteitscriteria die aangelegd mogen of moeten worden?

Wanneer we ons richten op de kwaliteitsvraag, komt ook de ethiek in het vizier. Het concept 'journalistieke kwaliteit' bevat immers ook een aantal normatief geladen begrippen: betrouwbaarheid, geloofwaardigheid, zorgvuldigheid, verantwoordelijkheid.

In het kader van het KIM-project Krant en kwaliteit werd in 1996 de bundel Krant en kwaliteit gepubliceerd. Het boek bevatte verslagen van interviews en expertmeetings met hoofdredacteuren, ombudslieden, docenten journalistiek en krantenmakers over het thema journalistieke kwaliteit. Daarnaast een aantal artikelen van mediawetenschappers over hetzelfde thema. Het doel van het onderzoek was toen: is kwaliteit van de pers te onderzoeken? Zo ja, hoe zou dat dan kunnen?

En betekent onderzoekbaar ook meetbaar? Is er een instrument te ontwikkelen, noem dat een kwaliteitsbarometer, waarmee kwaliteit gemeten zou kunnen worden? En zou dat een instrument kunnen opleveren waarmee de journalistieke praktijk zijn voordeel kan doen?

Het boek werd door journalisten en mediawetenschappers met een forse dosis scepsis ontvangen: mediakwaliteit is misschien dan wel empirisch onderzoekbaar, maar zit ook vol normatieve vooronderstellingen. Het levert in elk geval geen KEMA-keur op journalistieke producten op. En de journalistieke praktijk zit er niet op te wachten. Misschien gaat het wel meer om het proces, de permanente discussie, dan om het resultaat. Aldus de critici.

Na de KIM-studie bleef het lange tijd stil aan het kwaliteitsfront. In ons land althans. Niet in de landen om ons heen. In het buitenland, vooral in de Duitstalige landen, is de theorievorming én de redactiepraktijk op dit punt verder gevorderd dan in Nederland. De al genoemde Duitse mediawetenschapper Stephan Ruß-Mohl is op dit punt zeer actief. Hij zette topmensen uit de wereld van het bedrijfsleven en de media bij elkaar om concreet te zien wat kwaliteitsmanagement inhoudt en wat het journalistieke bedrijf daarvan zou kunnen leren. Het European Journalism Observatory in Lugano⁶ is nu (eerder was dat de Freie Universität Berlin) het instituut waar dit onderzoek naar journalistieke kwaliteit wordt gedaan. In Zwitserland

en Oostenrijk bestaan zelfs verenigingen, gericht op journalistieke kwaliteitsverbetering. In Duitsland heeft de grootste journalistenbond DJV een apart project Initiative Qualität im Journalismus.⁷ Omroepen (in Duitsland bijvoorbeeld de Südwestrundfunk en de Hessische Rundfunk, maar ook de BBC en de Vlaamse VRT) hanteren een op de praktijk geënt stelsel van kwaliteitscriteria, waaraan programma's periodiek getoetst worden. Inmiddels doet de Publieke Omroep in ons land dat ook. In de Verenigde Staten zijn initiatieven genomen om conferenties en trainingen te organiseren op het terrein van mediakwaliteit. De meest bekende projecten zijn het Quality Project⁸ en het Project for Excellence in Journalism.⁹

Ruß-Mohl, een pionier op het terrein van kwaliteitsonderzoek, wordt nog steeds achtervolgd door een vergelijking die hij ongeveer vijftien jaar geleden maakte. Hij vergeleek het definiëren en meten van journalistieke kwaliteit met het aan de muur spijkeren van een pudding. Inmiddels, zo zegt hij zelf, is hij in samenwerking met andere, meer empirisch ingestelde mediawetenschappers, een eind verder gevorderd met het formuleren van kwaliteitscriteria voor de journalistiek en ook met het meten daarvan.

Hij beschrijft vier manieren om de journalistieke kwaliteit te meten.

1. Het direct meten van kwaliteitscriteria door middel van inhoudsanalyse. Dat kan betrekkelijk eenvoudig met criteria als actualiteit, interactiviteit en transparantie. Ook bij criteria als begrijpelijkheid, relevantie en objectiviteit zijn onderzoekers al een aardig eind gevorderd bij het operationaliseren van deze begrippen. Het bezwaar tegen deze aanpak is, dat het hier steeds gaat over afzonderlijke dimensies, terwijl het geheel ook in de journalistiek meer is dan de som der delen. Wanneer op de hier genoemde criteria hoog wordt gescoord wil dat nog niet zeggen dat er een Pulitzerprijs of een Tegel zit aan te komen.
2. Daarnaast staat de 'receiver use quality'. Hier gaat het over oplagecijfers, kijkcijfers en doelgroepbereik. Hoe ervaren de ontvangers zelf de kwaliteit van het geleverde product? Biedt het blad de lezer wat hij er van verwacht? In deze visie op kwaliteit heeft de redactie van een blad een goed product gemaakt wanneer de doelgroep tevreden is. Komen die onderwerpen aan de orde, waarvoor de doelgroep belangstelling heeft? Komt de doelgroep trouwens ook zelf aan het woord? Naast resultaten van lezersonderzoek kan men ook kijken naar oplagecijfers, uitgaande van de opvatting dat de (media)consument bepaalt wat kwaliteit is. In het marktonderzoek is inmiddels een onderzoeksinstrumentarium ontwikkeld waarmee de kwaliteitsbeoordelingen van het publiek met wetenschappelijke precisie vast te stellen zijn.

7 <http://www.initiative-qualitaet.de/>

8 http://www.unc.edu/~pmeyer/Quality_Project/quality_intro.html

9 <http://www.journalism.org/who/pej/default.asp>.

6 <http://www.ejo.ch/about.html>



Toch valt ook hier, met Rennen (1996:124), een kanttekening te maken: is de grootste krant dus de beste? Wat zegt tevredenheid eigenlijk over kwaliteit? Ook troep wordt soms goed verkocht!

3. Vervolgens is er nog de benadering die wordt aangeduid met de term 'professional quality'. Wordt een blad gemaakt volgens de professionele standaarden, de regels en normen dus van goed vakmanschap? Beschikken de journalisten over de vereiste deskundigheid, hebben zij verstand van zaken en beschikken zij over de vereiste vaardigheden? Hier is het oordeel van als zodanig erkende deskundigen aan de orde, bijvoorbeeld wanneer zij als leden van een jury een prijs moeten toekennen voor journalistieke kwaliteit of wanneer ze als lid van de Raad voor de Journalistiek een oordeel moeten geven over journalistiek handelen. Aan dit type beslissingen liggen impliciete of expliciete kwaliteitsmaatstaven ten grondslag die de beoordelaars op basis van professionele socialisatie verinnerlijkt hebben of waarover ze het al discussiërend eens geworden zijn. Ook hier kunnen de beoordelingen wetenschappelijk geobjectiveerd worden door het aantal beoordelaars te vergroten, door de samenstelling zo uitgebalanceerd en competent mogelijk te maken, maar ook door opvattingen en afwegingen door middel van de Delphi-methode te bundelen en te analyseren.

Hier is het bezwaar dat in het oordeel van een deskundige ondanks alles toch een zekere mate van subjectiviteit blijft bestaan. Wanneer de journalistiek wel eens het verwijt krijgt, dat er sprake is van een zo sterke mate van autonomie dat ze zich vooral op zichzelf is gaan oriënteren, is dit geen aanbeveling voor deze aanpak van kwaliteitsonderzoek. Wie oogkleppen op heeft kan beter niet als scheidsrechter gaan optreden.

Ook Bardoel (2003) wijst, eveneens in een oratie, op enkele nadelen van de professionalisering van de journalistiek die zijns inziens steeds duidelijker naar voren komen: "Journalisten hebben de per traditie verticale oriëntatie op de eigen maatschappelijke beweging of zuil ingeruild voor een meer horizontale oriëntatie op het eigen vak en vakbroeders. Dat kan, behalve tot kwaliteitsverbetering en gezonde onderling rivaliteit, op den duur echter ook leiden – zoals bij elke professie dreigt – tot een zekere maatschappelijke vervreemding. De journalistiek heeft haar contacten met de macht beter onderhouden dan haar antennes naar de samenleving."

4. Tenslotte de beoordeling langs de weg van indirecte indicatoren. Hieraan ligt de premisse ten grondslag, dat er zeer waarschijnlijk van kwaliteitsjournalistiek sprake zal zijn wanneer aan bepaalde randvoorwaarden is voldaan. Hier valt te denken aan: de omvang van de redactie in relatie tot de gemiddelde omvang van het te vervaardigen product, bijvoorbeeld een krant, het redactiebudget in relatie tot het totale budget, het gemiddelde opleidingsniveau en de beroepservaring van de redacteuren of het aantal abonnementen op persbureaus. Op zichzelf beschouwd zeggen deze indicatoren niet zo veel over kwaliteit, maar een goed

doordacht systeem van indirecte indicatoren kan heel goed helpen bij het meten van kwaliteit.

Wetenschappelijk betrouwbare uitspraken over journalistiek zijn alleen dan te verwachten, wanneer de onderzoeker gebruik maakt van een mix van methoden. Ruß-Mohl concludeert op basis van de huidige stand van het kwaliteitsonderzoek in medialand, dat er helemaal niet meer sprake is van een hopeloze onderneming en dat die uitspraak over de pudding aan de wand maar beter niet meer geciteerd kan worden. Hij wijst bovendien op de functie in dit opzicht van de mediajournalistiek, althans wanneer het daar gaat over het debat van mediamensen met elkaar en met het publiek. In dit verband mag de rol van de vele 'media watchdog'-sites op internet niet over het hoofd gezien worden.

Het KIM heeft, in samenwerking met de Nijmeegse Radboud Universiteit en met het lectoraat van deze Hogeschool, de studie van mediakwaliteit onlangs weer ter hand genomen en bereidt nu een onderzoek voor, niet alleen naar het concept, maar vooral naar de vertaling ervan in het concrete redactiebeleid. In hoeverre is sprake van 'kwaliteitsmanagement' in de mediawereld? En welke instrumenten worden ingezet voor de verwezenlijking daarvan? Wat betekent dit voor de dagelijkse praktijk van journalist of programmamaker?

Een belangrijk argument voor het ondernemen van dit onderzoek naar journalistieke kwaliteit ligt in de professionalisering van het vak. Die ontwikkeling zorgt voor meer aandacht voor de vakethiek en, ruimer nog, voor reflectie op de fundamenteën van de beroepsbeoefening.

Dan komt de vraag centraal te staan welke eisen gesteld mogen worden aan een kwalitatief hoogstaande en professioneel opererende journalistiek. Daarmee komt de kwaliteitsvraag niet van de academische tekentafel, maar vanuit de samenleving én de beroepsgroep zelf.



9. Plannen van lectoraat en kenniskring

In het voorafgaande werd op enkele plaatsen al verwezen naar activiteiten die het lectoraat en de kenniskring de komende tijd gaan ontplooiën. Zo ging het over de interculturele competenties van journalisten en ook over de vraag of het tot de maatschappelijke verantwoordelijkheid van media en journalistiek behoort om bij te dragen tot sociale cohesie.

Die kenniskring, bestaande uit Monique Hamers, Jan Breugelmans, Ron van Dooren, Joop Fleuren en Mark Hasperhoven, is nu bezig het onderzoeksterrein af te bakenen, de onderzoeksvragen op de diverse terreinen in kaart te brengen en te inventariseren welk onderzoek al is verricht. Mede op basis daarvan worden onderzoeksplannen op deelterreinen opgesteld.

Daarnaast, maar niet helemaal los daarvan, is onze kersverse promovenda Malou Willemars enkele weken geleden begonnen de eerste stappen te zetten op een weg die uiteindelijk moet leiden tot een academische promotie aan de Nijmeegse universiteit.

10. Literatuur

- Albronda, J. (1994).** *Een beeld van een partij. Onderzoek: hoe versloegen de media extreem-rechts bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994.* Amsterdam: NVJ-werkgroep Migranten en Media.
- Baran, S. & D. Davis (2000).** *Mass Communication Theory. Foundations, Ferment, and Future.* London: Thomson Learning.
- Bardoel, J. e.a. (red.) (2002).** *Journalistieke cultuur in Nederland.* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bardoel, J. (2003).** *Macht zonder verantwoordelijkheid? Media, mediabeleid en de kwaliteit van de openbare informatievoorziening.* Nijmegen: Oratie Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Bardoel, J. en L. d'Haenens (2003).** Media en maatschappelijke verantwoordelijkheid, van theorie naar praktijk. In RMO (2003). *Medialogica.* Den Haag: Sdu Uitgevers, pp. 99 -151
- Beroepsprofiel Journalistiek, HBO-opleidingen Tilburg, Utrecht, Zwolle, Ede, 2004.**
- Brants, K., L. Crone & A. Leurdijk (1998).** *Media en Migranten. Inventarisatie van onderzoek in Nederland.* Amsterdam: Nederlandse Vereniging van Journalisten
- Buis, H. e.a. (1989).** *Migranten in de media.* Amsterdam: NVJ.
- Bulck, H. van den,** *Verantwoorde media in en voor een multiculturele samenleving: een deontologische uitdaging voor de pers in de 21ste eeuw?,* http://www.agipb.be/vvj/toekomst_krant_bulck.php.
- Chavannes, M. (2007).** *iMedia: nieuwe journalistiek, nieuw burgerschap?* Groningen: Rijksuniversiteit Groningen (oratie).
- Cliteur, P. (2007).** *Moreel Esperanto.* Amsterdam: Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Coronel, M. (2004).** *Van Janmaat tot Jahjah. 20 Jaar Migranten & Media.* Amsterdam: De Balie.
- Cuilenburg, J. van e.a. (red.) (1991).** *Communicatiewetenschap, derde volledig herziene druk.* Muiderberg: Coutinho.
- Deuze, M.,** *Multiculturaliteit en journalistiek in Nederland,* <http://www.miramedia.nl/media/files/deuze.pdf>.
- Deuze, M. (2002).** *Gekleurd nieuws. Journalistiek voor een multiculturele samenleving.* In J. Bardoel e.a. (red.) (2002). *Journalistieke cultuur in Nederland.* Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 446 – 463.
- Deuze, M. (2002).** *Journalists in the Netherlands.* Amsterdam: Aksant.
- Deuze, M. (2004).** *Wat is journalistiek?* Amsterdam: Het Spinhuis.
- Deuze, M. (2007).** *Eigen media: tegenbeweging of emancipatie?* In: H. Evers en C. Serkei (red.). *Naar een interculturele journalistiek. Beschouwingen over media en multiculturele samenleving.* Amsterdam: Aksant. Pp 47 – 57.

d'Haenens, L. en S. Bink (2006). Islam in de Nederlandse media: Focus op het Algemeen Dagblad. In *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap* 34 (2006) 4, 351 – 368.

Donders, W. (2007). Praktische gespreksvoering. Amsterdam: Boom Onderwijs.

Donk, W. van de (2005). Katrina in het nieuws. Over digitale stormen en andere kwesties die de journalistiek in het hart raken. Tilburg: Fontys Hogeschool Journalistiek.

Doppert, M. & B. Top (1993). Tussen missie & misser. Aanbevelingen voor berichtgeving over migranten. Amsterdam: Werkgroep Migranten en Media.

Evers, H. (1987). Journalistiek en ethiek. Een onderzoek naar regelgeving in de uitspraken van de Raad voor de Journalistiek 1960-1985. Delft: Eburon.

Evers, H. e.a. (1996). Krant en kwaliteit. Verkenningen rond de onderzoekbaarheid van journalistiek. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.

Evers, H. & Rennen, T. (red.) (2005). Journalistiek moet verder. Tien beschouwingen over journalistiek. Nijmegen: Valkhof Pers.

Evers, H. (2007). Van Fatwa tot Madonna. Twintig jaar uitingsvrijheid onder spanning. In: H. Evers en C. Serkei (red.). *Naar een interculturele journalistiek. Beschouwingen over media en multiculturele samenleving*. Amsterdam: Aksant. Pp 29 – 39.

Ghorashi, H. (2006). Paradoxen van culturele erkenning. Management van Diversiteit in Nieuw Nederland. Amsterdam: Oratie Vrije Universiteit.

Held, B. & S. Russ-Mohl (Hrsg.) (2000). Qualität durch Kommunikation sichern. Vom Qualitätsmanagement zur Qualitätskultur. Erfahrungsberichte aus Industrie, Dienstleistung und Medienwirtschaft. Frankfurt am Main: F.A.Z.-Institut.

Horen, zien en schrijven. Aanbevelingen voor berichtgeving over de multiculturele samenleving (2003). Amsterdam: NVJ Bureau Migranten & Media.

Israel, J. (2006). Freedom of Thought versus Freedom of Religion: an Eighteenth-Century – and now also a Twinty-first-Century-Dilemma. Thomas More Lezing 2006, http://www.ru.nl/soeterbeeckprogramma/publicaties/teksten/2006/freedom_of_thought/.

Israel, J. (2006). Kunnen zeggen wat je wil is belangrijker dan kunnen geloven wat je wil. NRC Handelsblad, 11 november 2006.

Jensma, F. en H. Laroes (2003). Zelfreflectie en zelfkritiek in de media. Nijmegen: Valkhof Pers

Kabinetsreactie op adviezen RMO en ROB over politiek en media (2004). <http://www.advies-organ-rmo.nl/downloads/advies/advies26kabinetsstandpunt.pdf>.

Kiss, J. (2007). Reuters Media president: This will be a golden age of journalism. Guardian Unlimited, 15-2-2007 http://blogs.guardian.co.uk/organgrin-der/2007/02/reuters_president_this_will_be.html.

Klever, W. (2006). Leg macht geestelijke leiders aan banden. NRC Handelsblad, 15 november 2006.

Kortram, L. (2005). Multicultureel competent samen(-)leven. Utrecht: Hogeschool Utrecht, Oratie Hogeschool de Horst.

Kross, R. en J. Lahaise (1991). De vijfde colonne in grillrooms en koffiehuisen. Islam-berichtgeving in Nederland tijdens de Golfcrisis. Amsterdam: NVJ-werkgroep Migranten en Media.

Laat, C. de (2006). De docent als competentiegericht opleider. Utrecht/Zutphen: ThiemeMeulenhoff.

Luyendijk, J. (2006). Het zijn net mensen. Beelden uit het Midden-Oosten. Amsterdam: Uitgeverij Podium.

McQuail, D. (1992). Media Performance. Mass Communication and the Public Interest. London: Sage Publications.

Nota Grondrechten in een pluriforme samenleving, www.minbzk.nl/contents/pages/8765/grondrechten.pdf.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2003). Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek. <http://www.adviesorgaan-rmo.nl/downloads/advies/RMOadvies26.pdf>

Raad voor het Openbaar Bestuur (2003). Politiek en media, pleidooi voor een LAT-relatie. Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur . <http://www.adviesorgaan-rmo.nl/downloads/advies/RMOadvies26.pdf>

Rennen, T. & H. Evers (red.) (1996). Over kwaliteit van kranten. Nijmegen: Katholiek Instituut voor Massamedia.

Rennen, T. (2000). Journalistiek als kwestie van bronnen. Delft: Eburon.

Scharf, W. (2007). Wie viel Meinungsfreiheit ist möglich? Über Mohammed-Karikaturen, Papst-Vorlesung, Idomeneo-Absetzung. In *Medienheft*, 12 maart 2007 http://www.medienheft.ch/kritik/bibliothek/k07_ScharfWilfried.html.

Scheffer, P. (2000). Het multiculturele drama. NRC Handelsblad, 29 januari 2000.

Scheffer, P. (2000). Het multiculturele drama: een repliek. NRC Handelsblad, 5 maart 2000.

Shadid, W. (1995). Media en minderheden. De rol van de media bij het ontstaan en bestrijden van vooroordelen over etnische minderheden. In *Toegepaste Taalwetenschap* 1995, 2, pp. 93 – 104, <http://www.interculturelecommunicatie.com/download/media.html>.

Shadid, W. (1998). Interculturele communicatie. In Penninx, R., H. Münstermann en H. Entzinger (red.) (1998). *Etnische minderheden en de multiculturele samenleving*. Groningen, Wolters-Noordhoff, pp. 137-168 <http://www.interculturelecommunicatie.com/download/interculturele.html>

Shadid, W. (2000). Interculturele communicatieve competentie. In *Psychologie en Maatschappij* 24 (2000) 1, pp. 5-14. <http://www.interculturelecommunicatie.com/download/competentie.html>

Shadid, W. (2005). Berichtgeving over moslims en de islam in de westerse media:



Beeldvorming, oorzaken en alternatieve strategieën. In Tijdschrift voor Communicatiewetenschap 33 (2005) 4, pp. 330- 347.

Shadid, W. (2006). 'Pas journalistieke opleidingen aan'. Structurele oplossing voor meer nuance in moslim-berichtgeving. In Merk & Reputatie 12 (2006) 4, 41 – 44.

Sluiter, I. (2007). Vrije meningsuiting, maar jegens wie? *De Volkskrant*, 24 februari 2007.

Society of Editors (z.j.). Reporting diversity. How journalists can contribute to community cohesion.

Sterk, G. (red.) (2000). Media en alloctonen. Journalistiek in de multiculturele samenleving. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Sterk, G. en S. Balgobind (2005). Kijkerspanel Nederlands televisiedrama 2004. Utrecht: Mira Media.

Top, B. (2007). Niet bewogen, toch veranderd. Van goedbedoelde doelgroepprogramma's naar hippe internetsites. In: H. Evers en C. Serkei (red.). *Naar een interculturele journalistiek. Beschouwingen over media en multiculturele samenleving.* Amsterdam: Aksant. Pp 10 – 20.

Valk, I. van der (2002). The Netherlands (NL). In J. ter Wal (2002). *Racism and Cultural Diversity in the Mass Media. An overview of research and examples of good practice in the EU Member States, 1995-2000.* Vienna: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations (ERCOMER).

Verlind, T. (2006). Neutraal nieuws bestaat niet. *Trouw* 21 januari 2006.

Vree, F. van, Chr. Vos, H. Wijffes & J. Bardoel (2003). Het ontstaan van een politiek-publicitair complex 1960-2002. In *Medialogica*, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. Den Haag: Sdu Uitgevers. Pp. 67-99.

Vries, E. de (red.) (2004). Journalistiek in de multiculturele samenleving. Amsterdam: NVJ Bureau Migranten & Media.

Weber, K. (2007). Globalisierte Meinungsfreiheit oder Kampf der Kulturen? Der Versuch einer liberalen Polemik. In *Medienheft*, 22 februari 2007.
http://www.medienheft.ch/kritik/bibliothek/k07_WeberKarsten.html

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2003). Waarden, normen en de last van het gedrag. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2005). Focus op functies. Uitdagingen voor een toekomstbestendig mediabeleid. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Zeeman, M. (2006). De wereld vraagt om nieuwe omgangsvormen. In *de Volkskrant*, 11 februari 2006.



